

Meten is weten: een synthetische armoedeindicator voor het meten van meerdimensionale armoede op het Belgische platteland

Maarten Loopmans, Xavier May & Pierre Marissal.

1. Inleiding: een vergeten problematiek

In West-Europa, en in België in het bijzonder, is er sinds de tweede helft van de 20ste eeuw steeds minder aandacht gegaan naar armoede op het platteland. Waar in het ancien regime en tot diep in de 19de eeuw het platteland gelijk stond met armoede (Vliebergh & Dewever, 2001), werden noodzakelijke voorzieningen en zelfs werkgelegenheid meer gelijkmatig toegankelijk gemaakt over het hele grondgebied. Bovendien verhoogde met de opkomst van de auto de toegankelijkheid van de stedelijke voorzieningen en arbeidsmarkt tot in de verste uithoeken van het Belgische grondgebied. Op het einde van de 20ste eeuw, wanneer de industriële tewerkstelling in de steden achteruitschreed, werd armoede zelfs een meer stedelijk fenomeen omdat plots grote groepen stedelijke arbeiders hun job verloren. In de afgelopen decennia hebben studies over armoede dan ook vooral aandacht gehad voor stedelijke armoedefenomenen. Plattelandsarmoede lijkt in de literatuur en het beleid in Europa vandaag nagenoeg afwezig.

Deels heeft dit te maken met deze historische evolutie waarbij plattelandsgebieden oorspronkelijk minder vaak te lijden hebben gehad van industriële herstructurering, deels doordat we in het westen het platteland zijn gaan romantiseren; deze 'rurale idylle' lijkt ons te verblinden voor specifiek rurale vormen van achterstelling (Cloke et al., 1994, 1995; Milbourne, 1997; Meert et al., 2002; Halhead 2006; Bell, 2006). Niet alleen beleidsmakers of onderzoekers zien daardoor niet altijd de grote verschillen in materiële welstand; ook voor sommige achtergestelde groepen lijken de voordelen van het landelijke leven elementen van materiële achterstelling te vergoelijken (Meert, 2000a; Oswald et al., 2003; Scharf en Bartlam, 2006), wat, gezien armoede in het 'rijke' Westen ook deels een relatief en subjectief fenomeen is, niet irrelevant is bij de studie van armoede.

Wat echter ook een rol speelt is de beperkte zichtbaarheid van achterstelling of armoede op het platteland, in statistieken zowel als in het dagelijkse leven. Waar de stedelijke vastgoedmarkt zorgt voor moeilijk te negeren concentraties aan achtergestelde groepen in specifieke gebieden, is in veel plattelandsgebieden achterstelling veel meer verspreid aanwezig, of slechts in kleinere concentraties (Schucksmith, 2000; Giarchi, 2006; Scharf en Bartlam, 2006). Bovendien is de meting van achterstelling sterk schaalafhankelijk (Huby et al., 2009). Vooral wanneer achterstellingsmaten voor bepaalde gebieden worden geconstrueerd door gemiddelde of anderszins geaggregeerde waarden van aan individuen gekoppelde gegevens (bv. 'gemiddeld inkomen per statistische sector', 'aandeel werklozen in de actieve bevolking') op gebiedsniveau te combineren lijken plattelandsarmen onzichtbaar te worden. Ook wordt achterstelling zelden onderzocht in relatie tot typische plattelandsproblemen zoals gebrekkige toegang tot mobiliteit of voorzieningen;.

2. De uitdaging: plattelandsarmoede meten en in kaart brengen.

Wanneer echter deze dimensie van achterstelling/sociale uitsluiting in rekening wordt gebracht, springen plattelandsgebieden sterker in het oog en worden op het platteland grote ruimtelijke verschillen zichtbaar. Achterstelling op het platteland lijkt met andere woorden een deels ander karakter te hebben dan in de stad (Scharf en Bartlam, 2006). Plattelandsarmoede/achterstelling dient dan ook gemeten te worden als een compositiemaat, waarbij de interactie tussen persoonlijke kenmerken en hulpbronnen, en omgevingskenmerken centraal moet staan (Frawley et al., 2005, , Commins, 2004, Haase & Walsh, 2007). Een dergelijke aanpak leunt ook dichter aan bij de conceptualisering van sociale uitsluiting als uitsluiting van sociale relaties waarbinnen bestaansmiddelen circuleren (à la Meert, 2000b; Reimer, 2004, Musterd, Murie, & Kesteloot, 2006), al blijft het om onrechtstreekse metingen van toegang tot deze relaties gaan.

Een dergelijke aanpak is echter duur en omslachtig. Terwijl individuele armoedekenmerken als bezittingen en inkomen in de meeste landen uit volkstelling- of administratieve databases kunnen worden gehaald, is het veel moeilijker om toegankelijkheid tot kansen, of de interactie tussen individuele en omgevingskenmerken te meten. Toch werden recent pogingen hiertoe ondernomen, met name om de onderbelichting van plattelandsgebieden te vermijden. In Ierland werd recent 'opportunity deprivation' in de berekeningen opgenomen (Haase & Pratschke 2005) en in Schotland deden Bailey et al. (2003; 2004) ook een poging om individuele en gebiedsgerelateerde kenmerken te combineren. Deze meervoudige bestaansarmoede-index, die sinds zijn ontwikkeling in 2003 regelmatig is verbeterd, rangschikt de 6505 statistische eenheden van Schotland van de meest tot de minst

achtergestelde. Daarenboven werd een relatief complexe indicator samengesteld om de toegankelijkheid van elke eenheid te evalueren. Deze integreert de tijd nodig om met de auto en met het openbaar vervoer een aantal diensten te bereiken (dokter, school, winkels, postkantoor en benzinestation).

In België behandelt enkel de atlas van achtergestelde buurten voor Vlaanderen en Brussel van Kesteloot et al. (1996; 2008) armoede op lokaal schaalniveau voor heel Vlaanderen en Brussel, inclusief de plattelandsgebieden. Vandermotten *et al.* (2006) produceerden een Atlas van buurten in moeilijkheden voor de Belgische stadsgewesten.

Beide studies bepalen achtergestelde buurten (of eerder achtergestelde statistische sectoren¹) op basis van een combinatie van indicatoren berekend op schaal van statistische sectoren en weerspiegelen de sociale problemen binnen die sector. Deze aanpak levert de beste resultaten op in een stedelijke omgeving omdat armoede er over het algemeen meer geconcentreerd voorkomt in bepaalde buurten. Daardoor vond zelfs de studie van Kesteloot et al. (1996, 2008) het gros van de achtergestelde buurten in een stedelijke omgeving. Een ander probleem met de voorgaande studies is dat ze zich baseerden op gegevens van de volks- en woningtelling 1991 (Kesteloot et al., 1996) en de socio-economische survey 2001 (Kesteloot et al., 2008; Vandermotten et al., 2006). De volkstelling, noch de survey zullen in de toekomst nog worden herhaald zodat een belangrijke en uitgebreide gegevensbron wegvalt; voor gebiedsgerichte analyses in verband met armoede zal vanaf nu op andere bronnen moeten worden gerekend.

Het POCICO-project, dat de armoede in België wilde bestuderen en meten, meer in het bijzonder op het platteland, had dan ook niet alleen een empirische, als ook een methodologische doelstelling: het uitwerken van een kwantitatieve analysemethode voor een moeilijk op hoger schaalniveau detecteerbaar fenomeen als plattelandsarmoede. We kozen ervoor om armoede te meten op lokaal niveau voor gans België op basis van individuele gegevens. Zo kunnen we het aantal personen in armoede per statistische eenheid tellen, in plaats van de eenheid zelf te moeten kwalificeren. Voor zover gekend is deze studie de eerste die gegevens op individueel niveau gebruikt om plattelandsarmoede te meten en in kaart te brengen.

Dit onderzoek onderscheidt zich bovendien nog op andere vlakken: We ontwikkelden een ruimtelijke typologie op basis van een reeks bestaande tekortkomingen op het platteland met betrekking tot voorzieningen en toegankelijkheid; we vergaarden en onderzochten een reeks contextuele variabelen die kenmerkend zijn voor het platteland en we ontwikkelden een nieuwe armoedemaatstaf die rekening houdt met het meerdimensionale karakter ervan.

3. Een nieuwe methodiek

In grote lijnen verliep dit onderzoek in twee fasen. In een eerste fase werd een diepgaand inzicht ontwikkeld in de bijzonderheden die plattelandsarmoede onderscheiden van stedelijke armoede. Deze fase baseert zich grotendeels op een multidimensionale analyse van de EU-SILC 2008 enquête (European Union - Statistics on Income and Living Conditions) die zeer volledige informatie omvat over inkomens en levensomstandigheden van 6300 huishoudens in België en ons toelaat een zeer uitgebreide, multidimensionale 'synthetische armoedeindicator' te ontwikkelen.

In een tweede stap zetten we deze kennis over plattelandsarmoede in om een armoede-index te ontwikkelen voor elk Belgisch huishouden. Deze index wordt berekend op basis van individuele gegevens van de sociale zekerheid zoals die worden bewaard in de datawarehouse van de Kruispuntbank Sociale Zekerheid (KSZ)² en de contextuele variabelen die de eigenschappen weerspiegelen van de woonplaats (in termen van diensten,

¹ In België is de statistische sector het kleinste administratieve schaalniveau, dit wil zeggen het kleinste territoriale niveau waarvoor gegevens beschikbaar zijn.

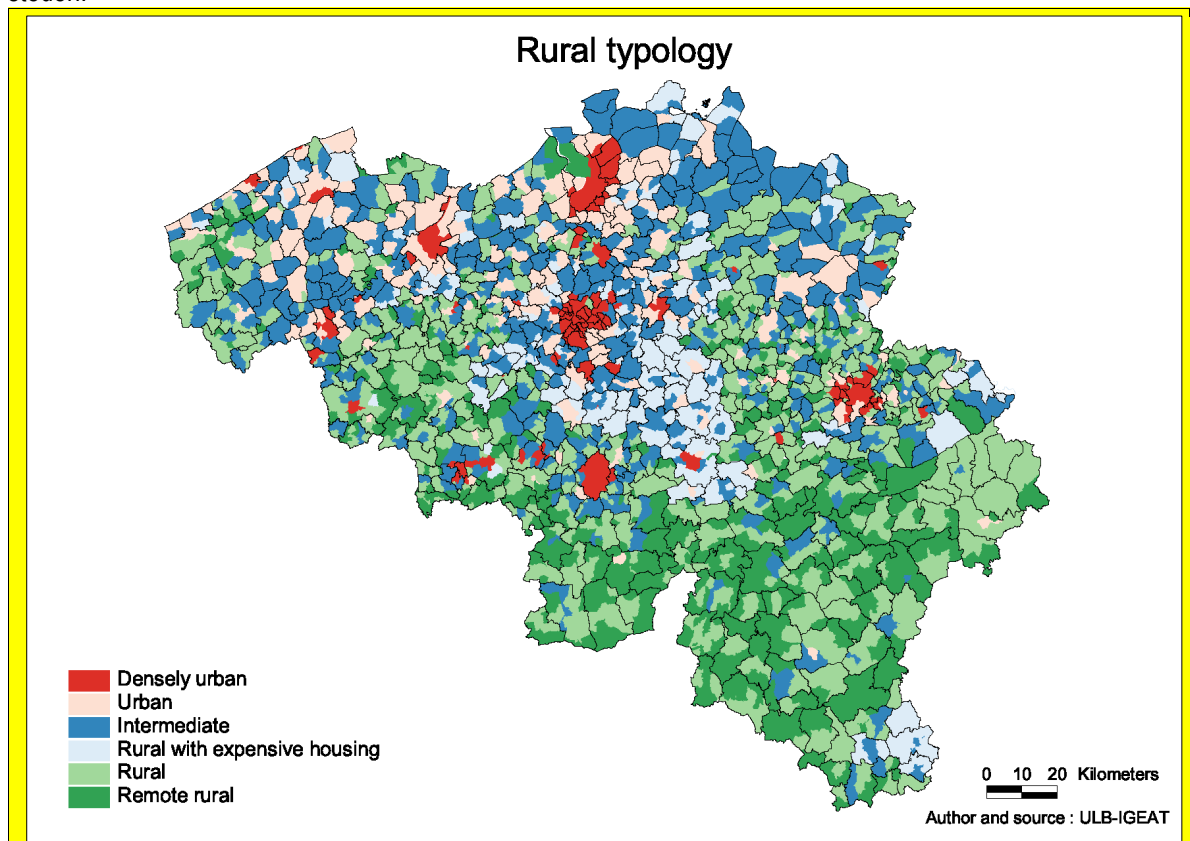
² De Kruispuntbank Sociale Zekerheid (KSZ) verzamelt een groot aantal individuele gegevens die worden uitgegeven door de instellingen van de Belgische sociale zekerheid. De gegevens uit de KSZ worden gebruikt om het verlies aan informatie door het afschaffen van de socio-economische enquête (volkstelling) goed te maken. De gegevens van de KSZ bevatten geen enkele informatie over het patrimonium en de daaruit voortvloeiende inkomens (noch over de inkomens in het zwart). Men kan echter veronderstellen dat wie in armoede leeft, ook over geen of weinig patrimonium beschikt. Desondanks blijft, indien alle bewoners in de Datawarehouse van de KSZ zitten, de socio-economische positie van 12% daarvan (een kleine 1 300 000 mensen) onbekend. Dit is met name het geval voor uitgaande grensarbeiders, internationale diplomaten, huisvrouwen/mannen, bepaalde kinderen die niet werden geregistreerd in het familiale toewijzingsregister, de renteniers, bejaarde personen waarvan de partner het gezinsspensioen ontvangt, zeelieden van de Belgische koopvaardijvloot, etc.

Van deze personen hebben er 860 000 een bekend inkomen van 0€ en 191 000 een jaarlijks belastbaar inkomen lager dan 5 000€. We moeten deze personen, waarover de KSZ zeer weinig informatie heeft, zeer voorzichtig benaderen. We zijn verplicht geweest een groot aantal van deze huishoudens uit de onderzochte populatie te weren.

tewerkstelling, huisvesting, openbaar vervoer). Om de berekening te kunnen doen, modelleerden we via een meervoudige regressie de relatie tussen KSZ-data, contextvariabelen en de synthetische armoedeindicator binnen de EU-SILC database. Een aantal variabelen uit de EU-SILC komen overeen met deze van de KSZ, waardoor we die konden gebruiken voor het model. Bovendien verschaft de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (ADSEI) ons de statistische sector van de woonplaats van de ondervraagde personen zodat we een verband kunnen leggen tussen de problemen van mensen en de kenmerken van hun woonplaats. Desondanks is voor 12% van de huishoudens enkel de postcode bekend en niet de (meer precieze) gegevens over de statistische sector van hun woonplaats. Spijtig genoeg moeten we daarom, voor het regressiemodel, verder werken met slechts 88% van de originele steekproef.

Om over 'plattelandarmoede' te kunnen spreken, moeten we eerst definiëren welke gebieden we als stedelijk of ruraal beschouwen. Daartoe werd een ruimtelijke typologie uitgewerkt voor heel België op de schaal van de vroegere gemeenten³. Deze typologie werd opgesteld met het oog op het onderzoeksonderwerp: ze werd niet opgesteld op basis van bepaalde activiteiten of landgebruik, maar op basis van een reeks tekortkomingen op het vlak van voorzieningen en toegankelijkheid die in de literatuur (zie verder) met plattelandarmoede in verband worden gebracht.

Vanuit deze visie werden 4 basisvariabelen weerhouden : 2 variabelen waarin huishoudens hun tevredenheid met lokale diensten uitdrukken in de socio-economische enquête van 2001, en 2 variabelen die de toegankelijkheid van externe tewerkstellingscentra meet. De ruimtelijke typologie wordt hieronder op kaart voorgesteld. Daarop zien we dat 'het platteland' zoals dit door ons wordt gedefinieerd voornamelijk voorkomt in het uiterste zuiden van het land (met uitzondering van dat deel van Luxemburg dat onder invloed van Luxemburg stad stilaan verstedelijkt), dat in het centrum en het noorden van het land wordt gedomineerd door 'tussenliggend gebied en platteland met dure huisvesting' (de typisch Belgische 'verspreide bewoning'), dat dichtbebouwd stedelijk gebied zich beperkt tot de agglomeraties van de grote steden en enkele oudere industriële gebieden en dat vooral in Vlaanderen daarnaast ook 'stedelijk gebied' voorkomt in de kleine steden en de rand van grote steden.

³ De vroegere gemeenten zijn de gemeenten van voor de fusie uit de jaren 1970. Door die fusieoperatie werd het aantal gemeenten gereduceerd van 2643 naar 589.

In bepaalde onderzoeksstappen met de EU-SILC database konden we de categorieën 'platteland met dure huisvesting' en 'afgelegen platteland' niet gebruiken omdat in deze gebieden te weinig respondenten uit de database woonden. In dat geval voegden we 'platteland met dure huisvesting' samen met 'tussenliggende gebieden' en 'afgelegen platteland' met 'platteland' omdat op het vlak van armoede deze gebieden met elkaar leken overeen te komen.

3.1. Een synthetische armoede-indicator op basis van EU-SILC

Armoedestudies worden vaak op de EU-SILC enquête gebaseerd omdat deze een zeer volledige informatiebron is over de levensomstandigheden in de landen van de Europese Unie. Onze analyse van plattelandsarmoede in vergelijking met stedelijke armoede baseren we dus op deze enquête. DE EU-SILC enquête biedt een uitgebreide database omdat ze steunt op een langlopende discussie over de definitie van armoede. Armoede wordt over het algemeen beschouwd als een gebrek aan materiële bestaansmiddelen (inkomens of monetaire armoede). Armoede-onderzoekers kwamen al vroeg tot de vaststelling dat inkomensarmoede een te eenzijdige kijk geeft op een brede waaier aan met elkaar verbonden problemen. Daarom zijn in de afgelopen decennia een aantal andere dimensies en aanpakken voor het voetlicht getreden. Gaandeweg verving men het idee van een absolute materiële of inkomensarmoede door een meerdimensionele visie op relatieve 'achterstelling' (deprivation). Vooral de definitie van Townsend (1987) heeft in Europa een belangrijke invloed gehad op het armoede-onderzoek:

"Deprivation takes many different forms in every known society. People can be said to be deprived if they lack the types of diet, clothing, housing, household facilities and fuel and environmental, educational, working and social conditions, activities and facilities which are customary, or at least widely encouraged and approved, in the societies to which they belong." (1987: p.126)

Townsend benadrukt in zijn definitie enerzijds het *relatieve karakter* van achterstelling door de levenssituatie van mensen te vergelijken met een sociale consumptienorm die in een bepaalde regio als norm voor een 'menswaardig leven' wordt beschouwd (zie ook Coombes et al., 1995).

Daarnaast zoekt Townsend naar een manier om de *vele dimensies* of facetten van de armoedeproblematiek in zijn definitie te vatten: men kan op verschillende vlakken achtergesteld zijn, bv. wel een aanvaardbaar dieet hebben maar geen aanvaardbare huisvesting). Dit veronderstelt dat achterstelling of relatieve armoede wordt gemeten op de verschillende dimensies; veelal wordt ook van meervoudige achterstelling gesproken.

Townsend's definitie is een die focust op een *bredere definitie van levenskwaliteit*, en beperkt zich daarom niet tot het zuiver materiële, maar heeft het ook over sociale dimensies zoals werksituatie, activiteiten, opleidingsniveau, die meer betrekking hebben op sociale participatie.

Tenslotte definieert Townsend deprivatie ook op het *niveau van het individu*; de omgeving wordt in de meting niet meegenomen; dit in tegenstelling tot ruimtelijke achterstellingsmaten die het leven in een bepaalde omgeving ook als een mogelijke achterstellingsfactor definiëren (bv. Kesteloot et al., 1996).

Townsend benadrukt ook dat om 'inkomensarmoede' vast te stellen niet enkel het directe inkomen uit arbeid of uitkeringen, maar ook *onrechtstreekse inkomens* uit vastgoed, spaargeld of schulden moeten worden in rekening gebracht (zie ook Nolan & Whelan, 1996). Natuurlijk zijn deze onrechtstreekse inkomens vaak gerelateerd aan de mogelijkheid om in een voorgaande periode directe inkomens te accumuleren (bv. pensioensarmoede is heel vaak gerelateerd aan het arbeidsverleden), en geldt dit zelfs over generaties heen (wat generaties door kunnen geven aan indirecte inkomens is ook verbonden met wat de vorige generaties aan inkomsten uit arbeid hebben kunnen vergaren).

Geïnspireerd door het debat over de definitie van armoede is de EU-SILC enquête bijzonder multidimensioneel opgezet, zodat de vragen uit de enquête het toelaten om armoede op verschillende manieren te bestuderen: In deze studie hebben we getracht om de rijkdom aan informatie uit de EU-SILC enquête samen te vatten in slechts 1 variabele die we 'synthetische index van armoede' noemen. Om deze synthetische index van armoede te maken gebruiken we een 90-tal vragen uit de enquête, wat overeen komt met 138 variabelen (omdat bepaalde vragen verschillende variabelen opleverden). Het gaat over extreem uiteenlopende domeinen, zoals moeilijkheden om medische zorgen te krijgen, uitrusting van het huishouden, eigendomsstatuut met betrekking tot de woning, vormen van patrimonium waar het gezin over beschikt, eventuele schuld- of betalingsproblemen, problemen om rond te komen, mogelijkheid om onverwachte uitgaven te doen, milieu, deelname aan het sociale leven, etc. Na de selectie van variabelen is aan elke variabele een gewicht gegeven naargelang deze meer of minder sterk verband houdt met monetaire armoede of de afwezigheid ervan. Hoe sterker verbonden met een laag inkomen, hoe zwaarder het gewicht van de variabele in de algemene index. Omgekeerd, naarmate een kenmerk meer voorkomt bij hoge inkomens, hoe meer zijn gewicht negatief wordt.

Na elk van de 138 variabelen een gewicht te hebben toegekend, geven we elk huishouden uit de steekproef een waarde op de synthetische armoede-index in functie van de antwoorden van de huishoudens op elk van de vragen. Op die manier laat de synthetische armoede-index ons toe om huishoudens relatief ten opzichte van elkaar te klasseren. Binnen dit continuüm van huishoudens definieerden we vervolgens een armoededrempel. Daartoe leggen we op arbitraire wijze het armoedeniveau vast op 15% van de respondenten (wat overeenkomt met het huidige officiële armoedeniveau in België op basis van het monetaire armoedecriterium); dit betekent dat de 15% huishoudens met de hoogste waarde op de synthetische armoede-index als arm worden beschouwd.

3.2. Extrapolatie naar de Belgische bevolking aan de hand van sociale zekerheidsgegevens en contextvariabelen

Townsend veronderstelde een verband tussen inkomensarmoede en zijn meerdimensionele concept 'achterstelling', in de zin dat de kans om op verschillende terreinen achtergesteld te zijn significant toeneemt naarmate inkomensarmoede toeneemt (Townsend et al., 1988). In dit onderzoek gaan we voor de huishoudens uit de EU-SILC steekproef uit van een gelijkaardige relatie tussen de synthetische armoede-index enerzijds en de meer op monetaire armoede gerichte « variabelen van de Kruispuntbank Sociale Zekerheid (KSZ) » en de variabelen bedoeld om de woonplaats te contextualiseren anderzijds. Daardoor kunnen we de resultaten uit de steekproef extrapoleren naar de hele Belgische bevolking.

De **gegevens in de Kruispuntbank Sociale Zekerheid** laten toe om de inkomens zoals geregistreerd door de instellingen van de sociale zekerheid (sociale uitkeringen en inkomen uit arbeid) te meten. Natuurlijk zijn de inkomens op basis van de Kruispuntbank Sociale Zekerheid niet exact dezelfde als deze geregistreerd in de EU-SILC maar de bekomen resultaten in termen van monetaire armoede voor beide bronnen zijn erg gelijkaardig. Daardoor kan monetaire armoede bij de hele Belgische bevolking ook worden onderzocht op basis van de gegevens uit de Kruispuntbank Sociale Zekerheid.

Daarnaast verzamelden we zelf **contextuele gegevens** die een indicatie kunnen geven van de problemen die armen ervaren op basis van hun woonplaats. De keuze daarvan is gebaseerd op een literatuurstudie naar de relatie tussen armoede en woonplaats, waar 4 geografische dimensies sterk naar voor komen: concentratie-effecten, vervoersarmoede, voorzieningenaanbod en woonkost.

Ten eerste heeft vooral het onderzoek naar stedelijk armoede een uitgebreide literatuur opgeleverd die benadrukt dat de armoede van individuele huishoudens kan worden versterkt doordat ze in de nabijheid wonen van andere arme huishoudens. Deze literatuur kent zijn oorsprong in de Verenigde Staten waar eind jaren tachtig auteurs als Wilson (1987) en Massey and Denton (1993) de invloed van het getto op armoede in kaart brachten. Sinds de jaren 1990 zijn ook Europese onderzoekers de rol van achtergestelde buurten op sociale uitsluiting gaan onderzoeken (bv. Bourdieu (1993), Donzelot en Jaillot (1997), Friedrichs (1997), Wacquant (1996, 1999), Meert en Kesteloot, (1998)). Verschillende effecten worden verondersteld: van een armoedecultuur die sociale mobiliteit tegenwerkt (Wilson, 1987) over buurtstigma's (Wacquant, 1999) en beperktere sociale netwerken (Loopmans 2002) die de toegang tot bv. jobs beperken (Buck en Gordon, 2004) tot een gebrek aan politieke aandacht en investeringen in sociale voorzieningen (Musterd, Murie & Kesteloot, 2006). De 'spatial mismatch' theorie tenslotte veronderstelt dat armoede versterkt wanneer buurten geïsoleerd raken van werkgelegenheidskernen, een fenomeen dat vooral in grote Amerikaanse steden werd vastgesteld als gevolg van de suburbanisatie van tewerkstelling (Wilson, 1987, Gobillon et al., 2007) maar ook aandacht krijgt met betrekking tot plattelandsgebieden. Ook in grootschalig empirisch onderzoek worden dergelijke 'concentratie-effecten' vastgesteld (Musterd en Andersson, 2005). Daarom werden een aantal indicatoren voor armoedeconcentratie in onze analyse opgenomen, zoals gemiddeld inkomen, werkloosheidsgraad, en de synthetische indicator voor socio-economische achterstelling van het Grootstedenbeleid. Ten tweede wordt een gebrek aan transportmogelijkheden vooral op het platteland erkend als een belangrijke factor in sociale uitsluiting (Osti, 2010; Stanley et al., 2011). Op het platteland betekent toegang tot vervoer vaak ook toegang tot werk, opleiding, gezondheidszorg, winkels, en het onderhouden van sociale relaties. Wie afhankelijk is van openbaar vervoer is beperkt tot openbaar vervoersassen en het tijds kader waarin openbaar vervoer wordt aangeboden, waardoor men kansen op opleiding en jobs mist (Cass et al., 2005) en compromissen moeten sluiten tussen bv. werk- en andere activiteiten (Kamruzzaman & Hine, 2012). Als openbaar vervoer niet adequaat is wordt privévervoer noodzakelijk om essentiële voorzieningen te bereiken. Dit kan een belangrijke meerkost betekenen voor gezinnen waardoor op andere zaken moet worden bespaard (Gray et al., 2006; Meert en Bourgeois, 2003). Daarom werd een synthetische indicator opgesteld voor het aanbod aan openbaar vervoer (bus en trein) op basis van afstand tot haltes of stations en de frequentie van bediening ervan.

Ten derde speelt ook de toegang tot voorzieningen een rol. Vervoersarmoede is in feite een combinatie van een gebrek aan toegang tot transport en de voorzieningen die men ermee wil bereiken (De Lima, 2011). Wie geen toegang heeft tot geschikt vervoer maar in een goed voorziene gemeente woont, kan dus niet automatisch als vervoersarm worden beschouwd (Currie et al., 2009; Kamruzzaman & Hine, 2012). Ook de aard van de voorzieningen speelt een rol. Zo bleek uit een recente Britse studie dat afstand een belangrijke factor was voor frequent gebruikte, noodzakelijke voorzieningen als postkantoren, maar dat voor minder frequent gebruikte, 'optionele' voorzieningen als een bibliotheek naast afstand ook andere factoren een rol beginnen te spelen, zoals kostprijs van de voorziening, sociale afstand, informatie (Comber, Brunsdon & Philips, 2012). Om de rol van de nabijheid van diensten en voorzieningen in rekening te brengen, werd de aanwezigheid van een aantal noodzakelijke of frequent gebruikte voorzieningen in rekening gebracht: winkels met dagelijkse goederen (brood, vlees, groenten); middelbare scholen en gezondheidszorg. Tenslotte is ook de lokale woningmarkt van belang. De toegang tot een kwalitatieve, betaalbare woning is in gans België een heikele zaak. De woonkost neemt vaak een grote hap uit het huishoudensbudget. Plattelandsregio's worden vaak gekenmerkt door lagere prijzen, maar ook een lagere woonkwaliteit (Vanderstraeten, Loopmans & Vanneste, 2008). Bepaalde marginale woonvormen (caravan en woonwagen, weekendzonewoning, slecht uitgeruste, uitgewoonde private eigendomswooning) zijn typisch voor het platteland. Aan de andere kant zijn de meest algemene kleine, betaalbare woonvormen (huurappartementen en kamers) minder aanwezig op het platteland en kunnen de toegankelijkheid van de woningmarkt beperken (Vanderstraeten, Loopmans & Vanneste, 2008). Bovendien neemt door suburbanisatie de druk op de woningmarkt op het platteland sterk toe (Meert & Bourgeois 2003). Om de invloed van de woningmarkt op het armoederisico in rekening te brengen, werd een synthetische indicator van de woningprijzen over drie woningtypen en het aanbod aan sociale woningen mee in de vergelijking opgenomen.

Voor de huishoudens uit de SILC-steekproef beschikken we over de synthetische armoede-indicator van SILC, gegevens die overeenkomen met een aantal indicatoren uit KSZ en de contextfactoren. Voor deze huishoudens kunnen we dus een lineaire regressie vergelijking ($Y = a + b_1X_1 + b_2X_2 + \dots + b_nX_n$) opstellen waarbij Y de waarde van de synthetische armoedeindicator is en de verschillende X-en de verklarende context- en met KSZ overeenkomende variabelen en waarmee we de parameters b_1, b_2, \dots, b_n kunnen bepalen. We nemen aan dat de steekproef representatief is voor de Belgische bevolking, waardoor we de vergelijking kunnen gebruiken om voor elk Belgisch huishouden op basis van gekende variabelen X_1, X_2, \dots, X_n en parameters b_1, b_2, \dots, b_n een waarde voor de synthetische armoedeindicator Y kunnen afleiden⁴. Omdat we bij onze analyse van de EU-SILC database merkten dat armoede kwalitatieve verschillen vertoont en andere groepen treft in verschillende gebieden, die bovendien per gebied anders reageren op specifieke situaties (bv. veralgemeend autobezit en grote te overbruggen afstanden op het platteland maken dat het aanbod aan openbaar vervoer er andere effecten heeft op armoede dan in de stad), hebben we voor elk van de door ons afgebakende gebiedstypes een andere vergelijking met andere parameters b_1, b_2, \dots, b_n opgesteld⁵.

Omdat voor de groep ouderen andere variabelen relevant waren (inkomen uit pensioenen in plaats van inkomen uit werk of werkloosheidsuitkeringen, bijvoorbeeld, is ook voor deze groep een andere regressie gemaakt.

3.3.Vergelijking monetaire armoede berekening KSZ, geschatte synthetische armoedeindicator op basis van KSZ en contextvariabelen en berekende synthetische armoedeindicator op basis van EU-SILC

Om de kwaliteit van de via regressie voorspelde waarde voor de synthetische index in te schatten maken we twee vergelijkingen. Enerzijds vergelijken we de via de regressie voorspelde waarde met deze bekomen via de EU-SILC steekproef voor verschillende gebieden (de gewesten onderling, en de gebiedstypen gebruikt in de

⁴ Omdat niet alle gegevens van de sociale zekerheid relevant zijn voor ge(pre)pensioneerden (bv. arbeidsstatuut, werkloosheidsuitkering,...) moesten we een aparte vergelijking opstellen voor de huishoudens waarvan alle leden ge(pre)pensioneerd zijn. Dit liet ons ook toe om de contextvariabelen beter af te stemmen op de relevantie voor specifieke deelgroepen (bv. toegang tot gezondheidszorg of openbaar vervoer zijn belangrijker voor ouderen) en een betere regressie te bekomen voor elke deelgroep.

⁵ Wanneer bij vergelijking van de parameters over verschillende gebiedstypes heen bleek dat hun betrouwbaarheidsintervallen voor meer dan 95% overlapt, beschouwden we hen echter als niet verschillend.

analyse). Anderzijds zullen we de geschatte synthetische armoedeindicator vergelijken met de monetaire armoedemaat die eveneens op basis van de KSZ-gegevens is berekend⁶.

	Wallonie	Vlaanderen	Brussels Hoofdstedelijk Gewest	Belgie
Synthetische armoedemaat op basis van EU-SILC	8.1%	19.4%	31.0%	14%
Geschatte synthetische armoedemaat met KSZ	6.2%	22.2%	36.9%	14.1%

⁶ Voor deze vergelijking (en voor het opstellen van de regressie) is enkel gebruik gemaakt voor deze huishoudens van wie de statistische sector van de woonplaats bekend was in EU-SILC. Omdat deze net van de armste huishoudens relatief vaak onbekend was (door veelvuldig verhuizen), is het percentage armen in de verkleinde steekproef gedaald van 15% naar 14% in SILC en naar 14,1% in de analyse op basis van de KSZ gegevens.

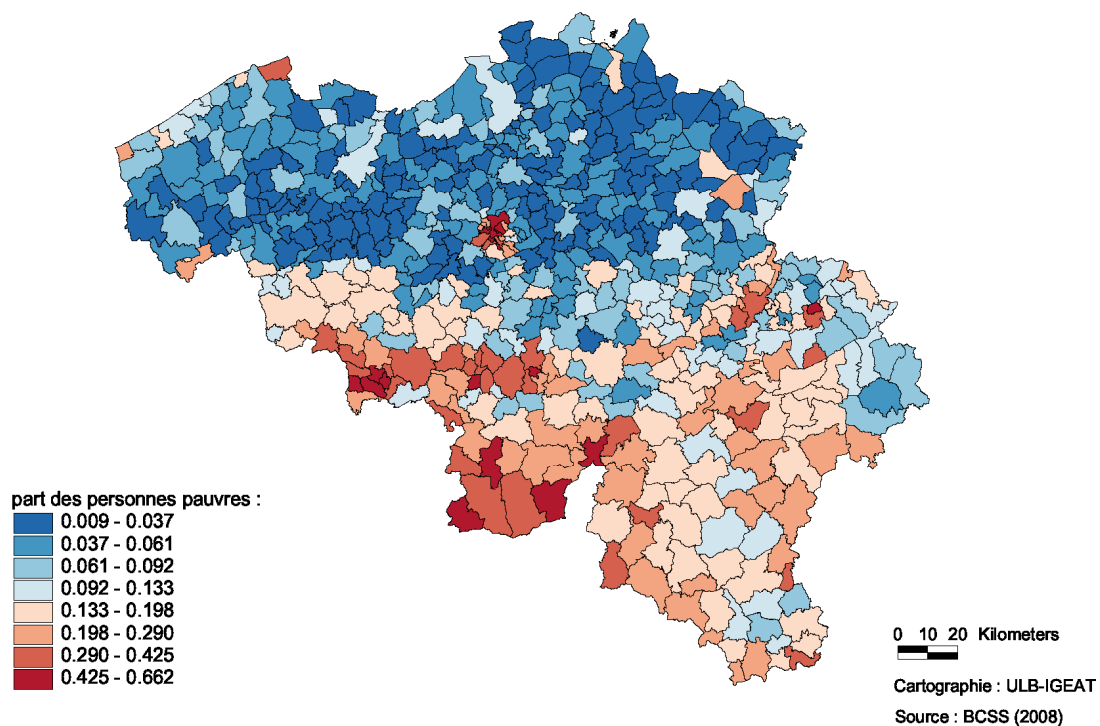
	Schatting op basis van KSZ					Berekening op basis van EU-SILC				
gebiedstype	Dichtbebouwd stedelijk	stedelijk	Tussengend en platteland met dure woningen	Platteland en afgelegen platteland	België	Dichtbebouwd stedelijk	stedelijk	Tussengend en platteland met dure woningen	Platteland en afgelegen platteland	België
Armoedescore (%)	22,8	11,4	8,1	14,3	14,1	20,2	11,9	7,5	12,4	14

Op basis van bovenstaande tabellen constateren we dat de verschillen tussen beide berekeningswijze globaal gezien beperkt zijn en dat onze regressie een goede voorspelling geeft van de reële cijfers. De regressie leidt enkel voor dichtbebouwd stedelijk gebied tot een lichte overschatting van de armoede. Dit heeft voor een deel te maken met de problematiek van de huishoudens waarvan het sociaal-economisch statuut niet gekend was in de KSZ. Bij 1 300 000 huishoudens is het sociaal-economisch statuut van minstens een van de leden onbekend. Soms is dit terecht, zoals het geval is bij huismoeders of –vaders. Maar vaak zal het effectieve inkomen van deze mensen gewoon niet gekend zijn aan de KSZ, zoals dit het geval is bij Europese ambtenaren of bij vele grensarbeiders. Daarom hebben we 700 000 huishoudens waarbij het sociaal-economisch statuut van minstens een van de leden niet bekend was en waarvan het gemiddeld gezamenlijk inkomen per consumptieeenheid⁷ per hoofd lager is dan 8000 euro (dus lager dan het leefloon) uit de gegevens geweerd. Maar zelfs dan kan hun uitsluiting voor een scheeftrekking zorgen, met name in gemeenten waar hun aandeel in de bevolking bijzonder hoog is (zoals in het dichtbebouwd stedelijk gebied van het Brusselse of aan de grensregio met Luxemburg en Duitsland). Het is waarschijnlijk dat deze huishoudens net minder vaak arm zijn dan gemiddeld, waardoor we een lichte overschatting van de armoede riskeren, zowel in Brussel (door de Europese ambtenaren) als in Wallonië (door de vele grensarbeiders).

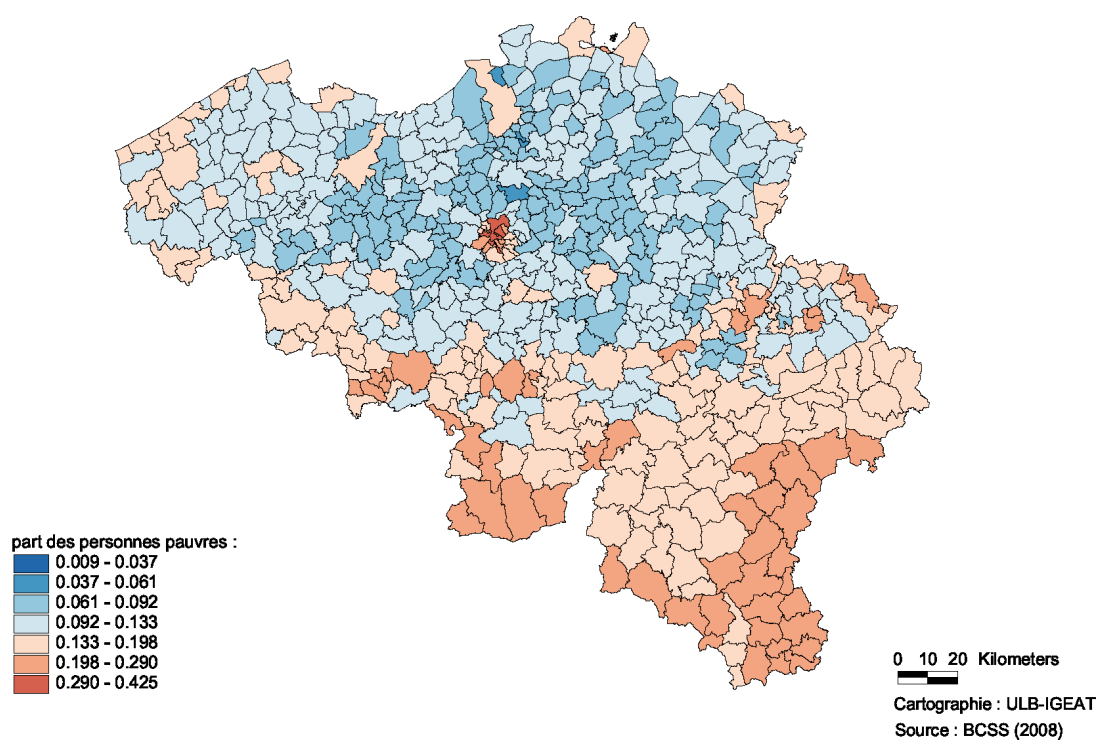
Wanneer we tenslotte de op basis van de KSZ geschatte synthetische armoede-indicator vergelijken met de berekende armoede op basis van de KSZ, merken we eveneens een consistent beeld op. Opnieuw zijn er echter een aantal kleine verschillen tussen beide kaarten die het bespreken waard zijn.

⁷ Omdat de consumptie afhankelijk is van de leeftijd en de grootte van het gezin, wordt hier niet gewerkt met inkomen per persoon maar per gewogen consumptie-eenheid in het gezin. Elke eerste volwassene van het gezin wordt geteld als 1. Elke volgende persoon ouder dan 13 krijgt een waarde 0,5 en elke volgende persoon jonger dan 13 krijgt een waarde van 0,3.

Part des personnes pauvres d'après l'indice synthétique de pauvreté

Part des personnes pauvres d'après la pauvreté monétaire (seuil de 14%)

Op de eerste kaart (kaart 2) zie je sterk het contrast tussen Vlaanderen en de twee andere gewesten van het land. In het noorden van het land zijn er relatief een pak minder armen dan in het zuiden. Zelfs in de grote Vlaamse steden als Antwerpen, Gent, Brugge of Leuven is armoede veel minder sterk aanwezig dan in de grote Waalse steden. Het aandeel armen in Brussel is heel hoog maar zoals uitgelegd waarschijnlijk lichtjes overschat door de synthetische index berekend met de KSZ. Ook andere gebieden krijgen enigszins onverwachts een hogere score. Zo is het aandeel armen in Knokke-Heist hoog ingeschat, door een combinatie van een effectief relatief hoog aandeel bewoners met een relatief laag inkomen (zie kaart 3), een fenomeen eigen aan bijna alle kustgemeenten, met extreem hoge gemiddelde vastgoedprijzen door de aanwezigheid van de exclusieve wijk het Zoute. Het hoge aandeel armen in de grensgemeenten (vooral nabij Luxemburg en Duitsland) is zoals uitgelegd deels een overschatting door de frequente grensarbeid, maar heeft ook te maken met het lage voorzieningen- en openbaar vervoersaanbod in Wallonië.

Op de kaart van de monetaire armoede (die enkel het effectief berekende inkomen gebruikt) zijn de verschillen tussen gemeenten met veel en gemeenten met weinig armen minder uitgesproken. De grensregio's in het zuiden springen er wel sterker uit, omdat het effect van de onbekende inkomens niet langer deels wordt gecompenseerd door andere factoren.

4. Onderzoeksresultaten

De synthetische armoedeindex op basis van gegevens van de KBSZ en de analyse van de EU-SILC database bieden interessante aanvullende perspectieven op de ruimtelijkheid van armoede en het specifieke karakter van plattelandarmoede in België. Waar de analyse van alle Belgische huishoudens via de KSZ toelaat om in detail na te gaan in welke gebiedstypen welke huishoudentypen het grootste risico lopen op armoede, biedt de EU-SILC database de mogelijkheid om specifieke problemen voor arme huishoudens in verschillende gebiedstypen te detecteren.

4.1 armoede het sterkst vertegenwoordigd in dichtbebouwde stedelijke gebieden en het afgelegen platteland

4.1.1. de dichtbebouwde stedelijke gebieden

De synthetische armoede-index geeft aan dat armoede intenser is in het dichtbebouwde of centrale stedelijke gebied, vervolgens in het afgelegen platteland, het platteland, het stedelijke gebied, het tussenliggende gebied en het platteland met dure huisvesting⁸. Ook de analyse van de EU-SILC steekproef wijst in die richting. Bewoners van stedelijke centra blijven armer dan gemiddeld, ongeacht of armoede wordt gemeten via de EU-SILC enquête, een monetaire maat of via de synthetische index, en dit voor alle huishoudentypes die werden onderzocht.

Op basis van de EU-SILC enquête blijkt dat arme huishoudens die in dichtbebouwde stedelijke kernen wonen meer de neiging hebben tot onderconsumptie dan tot schuldenopbouw. Ze hebben minder vaak telefoon, GSM, computer, internet of auto dan armen in andere gebiedstypes. Ze hebben vaker te kleine woningen en klagen meer dan gemiddeld over vochtproblemen. Er zijn echter minder dan gemiddeld problemen met lekkende daken en slechte verlichting, en de woningen zijn vaker uitgerust met centrale verwarming.

Door de kleine woningen weegt huisvesting minder zwaar op het huishoudensbudget en kennen deze huishoudens minder vaak financiële moeilijkheden en zijn ze over het algemeen optimistischer over hun financiële perspectieven.

4.1.2. Tussengebieden en plattelandsgebieden met dure huisvesting

De tussengebieden en plattelandsgebieden met dure huisvesting zijn gebieden waar de woningmarkt vooral gericht is op duurdere eengezinswoningen. Armen zijn hier minder aanwezig. Enkel voor de categorie eenpersoonshuishoudens onder 65 jaar is het aandeel armen hoger dan gemiddeld, en dit enkel in rurale gebieden met dure huisvesting.

Wie toch arm is in deze gebiedstypes heeft het relatief moeilijk. Arme huishoudens bewonen er volgens de EU-SILC enquête vaker een slechte maar dure woning: Ze hebben 23% meer kans dan het gemiddelde arme huishouden om in een woning te wonen zonder centrale verwarming, ze hebben vaker moeilijkheden om hun woning te verwarmen, ze hebben 6% meer kans om een lekkend dak te hebben en 7% meer kans om een te slecht verlichte woning te hebben. Deze huishoudens klagen het vaakst dat hun huis een zware financiële last betekent en hebben het vaakst schulden. Het aandeel huishoudens met een auto is het hoogst maar ze hebben

⁸ Als we de monetaire armoede beschouwen, blijkt deze iets meer aanwezig in de tussenliggende gebieden (11,5%) dan in de stedelijke gebieden (11,0%). Voor de rest blijft de klassering over de verschillende gebieden dezelfde als bij de synthetische armoedeindex.

minder vaak een computer. Hun financiële situatie is vaker slecht en ze zijn ook vaak pessimistisch over de toekomstige evolutie ervan.

4.1.3. Stedelijke gebieden

In stedelijke gebieden (buiten het dichtbebouwde stedelijk gebied zijn er iets meer armen dan in de vorige gebiedstypen, maar over het algemeen blijven armen eveneens relatief ondervertegenwoordigd ten opzichte van het Belgische gemiddelde. Slechts enkele huishoudentypen vormen hierop een uitzondering. Het hoge aandeel armen onder eenoudergezinnen valt op. Ook bij de pas afgestudeerde werklozen, de arbeidsonderschikten en de gezinnen met een onregelmatig inkomen in stedelijke gebieden komt vaker dan gemiddeld armoede voor.

Volgens de EU-SILC enquête hebben arme huishoudens hier vaker een goed uitgeruste woning (centrale verwarming, goed verlicht, niet vochtig) maar zijn er wel vaker problemen om de woning afdoende te verwarmen (62% meer dan het gemiddelde voor arme gezinnen). Het aandeel huishoudens voor wie de woning een belangrijke financiële last betekent is hoog.

Ze zijn vaak relatief goed uitgerust (PC, GSM, internet en auto) maar hebben vaker moeilijkheden om zich om de twee dagen vlees te veroorloven of minstens 1 maal per maand iemand uit te nodigen voor het eten. Het aandeel mensen die beweren om moeite te hebben om rond te komen met hun budget is 30% hoger dan het gemiddelde voor arme huishoudens en ze zijn het meest pessimistisch wat betreft de evolutie van hun financiële situatie. Ze schatten ook hun gezondheid vaker slecht in dan andere arme huishoudens.

4.1.3.4. het platteland en afgelegen platteland

Op het Belgische platteland komt armoede vaker voor dan in de voorgaande gebiedstypes, maar het aandeel armen blijft er onder het Belgische gemiddelde. Op het afgelegen platteland komt armoede echter wel meer dan gemiddeld voor. Ook uit de ruimtelijk minder gedetailleerde analyse van de EU-SILC steekproef blijkt dat de 10% allerarmsten weliswaar ondervertegenwoordigd zijn op het platteland en afgelegen platteland, maar dat de groep huishoudens die net iets minder arm zijn (de groep tussen de 10 en 15% armsten) net vaker op het platteland en afgelegen platteland woont.

Het zijn bovendien andere sociale categorieën die een groot armoederisico lopen op het afgelegen platteland: Oudere personen (en daarmee verbonden statuten als pregepensioneerden, gepensioneerden, zij die ontslagen zijn van de verplichting om zich in te schrijven als werkzoekenden), alleenstaanden boven de 64 jaar en eenoudergezinnen kennen meer moeilijkheden op het afgelegen platteland dan gemiddeld in België. Werklozen met een uitkering na voltijds werk zijn zowel op het platteland als op het afgelegen platteland vaker dan gemiddeld arm. Opvallend is ook dat de genderverschillen op het platteland en afgelegen platteland meer uitgesproken zijn dan in andere gebieden: Vrouwen worden in deze gebieden veel sterker dan mannen getroffen door armoede.

Werkzoekenden met een vrijwillige deeltijdse bezigheid, of pas afgestudeerde werkzoekenden, alleenstaanden jonger dan 55 jaar, arbeiders, mensen met een onzeker inkomen, ontvangers van een vervangingsinkomen of een leefloon, arbeidsongeschikten en grote huishoudens⁹ zijn dan weer minder vaak arm op het afgelegen platteland dan gemiddeld (in België).

Uit de EU-SILC-enquête blijkt dat de problemen waarmee arme huishoudens op het platteland worden geconfronteerd eveneens specifiek zijn. Hun financiële situatie is in het algemeen niet goed en ze zijn vaker pessimistisch over de evolutie ervan. Ze verklaren ook vaker dat ze in slechte gezondheid verkeren.

Wat de woning betreft blijken er echter minder problemen, waarschijnlijk omdat in deze afgelegen gebieden de woningmarkt minder sterk onder druk staat en de prijs/kwaliteit verhouding er gemiddeld beter is. Arme huishoudens op het platteland hebben minder vaak een te kleine woning, en ook betaalbaarheidsproblemen spelen niet bovengemiddeld een rol, maar de woningen zijn wel zelden uitgerust met centrale verwarming (55% vaker dan het gemiddelde voor arme huishoudens), ofschoon ze vaker dan gemiddeld vinden dat ze hun woning voldoende kunnen verwarmen. Het aandeel goed uitgeruste huishoudens is voelbaar groter dan het gemiddelde (PC, internet, GSM, vaste lijn en auto) en ze vinden minder vaak dan gemiddeld dat hun schulden een zware last betekenen.

Conclusie:

⁹ Dit omvat de « huishoudens met twee volwassenen met minstens 3 kinderen ten laste » en de « andere huishoudens met kinderen ten laste ».

Met de schatting van de synthetische armoede-index op basis van de KSZ en contextuele gegevens hebben we in België voor het eerst een instrument in handen dat niet alleen stedelijke armoedeproblemen, maar ook plattelandsarmoede op een correcte manier in kaart kan brengen. Voorgaande methoden beperkten zich vooral tot fenomenen die geaggregeerd op niveau van statistische sectoren tot uiting komen, waardoor meer verspreide fenomenen als plattelandsarmoede enigszins uit beeld bleven. Het meten van monetaire armoede op het niveau van individuele huishoudens heeft dan weer als nadeel dat voor het platteland typische problemen als beperkte toegang tot werk of voorzieningen en vervoersarmoede niet worden in rekening gebracht. Nochtans blijkt uit de internationale literatuur afdoende dat net dergelijke elementen, die plattelandsbewoners tot extra uitgaven dwingen, armoede of achterstelling kunnen versterken. Een goed instrument dat toelaat om het meerdimensionele karakter van armoede op het platteland adequaat in kaart te brengen was dan ook nodig. Met een dergelijk instrument kan plattelandsarmoede niet alleen op de politieke agenda worden gezet. Het kan ook bijdragen tot het ontwikkelen van gericht armoedebeleid, omdat het duidelijk aangeeft in welke gebieden welk type problemen spelen en welke huishoudentypes het grootste armoederisico lopen. Tenslotte kan het ook worden ingezet voor het opvolgen en monitoren van de effecten van een dergelijk beleid.

Weliswaar zijn er ook kanttekeningen te maken bij het ontwikkelde meetinstrument. In zijn huidige vorm blijven er problemen bestaan met de data uit de KSZ, die niet altijd accuraat genoeg het gezinsinkomen en het sociaal-economisch statuut van de leden van het huishouden weten in te schatten. Enkel wanneer de gaten in de databank op dit vlak worden gedicht, zal de synthetische armoede-index effectief correcte resultaten kunnen geven.

Desondanks leverde ook de analyse met de huidige synthetische armoede-index reeds belangrijke inzichten op over het specifieke karakter van armoede op verschillende plekken. Uit onze analyse blijkt dat na de agglomeraties van grote steden (het 'dichtbebouwde stedelijk gebied') het afgelegen platteland en het platteland het sterkst met armoede worden geconfronteerd, meer nog dan in het overige stedelijke gebied; armoede komt het minst voor op het platteland met dure woningen en de tussenliggende gebieden.

Bovendien blijkt niet iedereen overal even grote risico's te lopen op armoede. In de dichtbebouwde stedelijke gebieden is het armoederisico voor alle onderzochte groepen hoger dan gemiddeld. In de andere stedelijke gebieden zijn vooral eenoudergezinnen en pas afgestudeerde werklozen een risicogroep, terwijl op het platteland met dure huisvesting eenpersoonshuishoudens jonger dan 65 jaar een opvallend groot risico op armoede lopen.

Op het platteland, maar vooral het afgelegen platteland zijn het vooral ouderen, in het bijzonder oudere alleenstaanden, en eenoudergezinnen die een groot armoederisico lopen; het risico is er zelfs groter dan in de dichtbebouwde stedelijke gebieden. Bovendien is op het platteland de armoedekloof tussen de geslachten het meest uitgesproken en lopen vrouwen bijna een derde meer risico op armoede dan mannen.

Het eigen gezicht van armoede op het platteland (ouderen, eenoudergezinnen) spreekt ook uit het type problemen waarmee armen op het platteland worden geconfronteerd: angst voor inkomensverlies, gezondheidsproblemen.

Omdat armoede op het platteland een eigen profiel heeft, en armen er met specifieke problemen worden geconfronteerd, kan plattelandsarmoede ook niet met een generiek armoedebeleid worden opgelost. Activering naar tewerkstelling zal bij oudere armen, meestal ge(pre)pensionneerd of arbeidsongeschikt weinig zoden aan de dijk brengen en zelfs voor eenoudergezinnen is dat, zeker op het platteland, geen evidente keuze als er niet tegelijk een oplossing wordt gezocht voor ermee verbonden problemen zoals vervoersarmoede, betaalbare kinderopvang, etc... Anderzijds wijst het feit dat op het platteland vooral ouderen door armoede worden getroffen en dat deze armen vaak gezondheidsklachten hebben, op de problematiek van bereikbaarheid van (gezondheids)zorg. Onze analyse duidt op de noodzaak van een specifiek plattelandsarmoedebeleid dat zich specifiek richt op de doelgroepen die op het platteland meer dan elders worden getroffen door armoede en dat naast algemene problemen verbonden aan armoede ook problemen tracht aan te pakken die vooral armen op het platteland treffen.

Referenties Bailey, N., Flint, J., Goodlad, R., Shucksmith, M., Fitzpatrick, S., & G. Pryce (2003) *Measuring deprivation in Scotland: developing a long-term strategy*. Edinburgh: Scottish Executive Central Statistics Unit.

Bailey, N., Spratt, J., Pickering, J., Goodlad, R., & M. Shucksmith (2004) *Deprivation and Social Exclusion in Argyll and Bute – Report to the Community Planning Partnership*, Scottish centre for Research on Social Justice, Universities of Glasgow and Aberdeen.

Bell, M.M. (2008) *Mobilizing the countryside: rural power and the power of the rural*. Paper for the Agrarian Studies Seminar Available online at <http://www.yale.edu/agrarianstudies/papers/22bell.pdf> Accessed 25 July 2011.

- Cass, N., E. Shove & J. Urry (2005) Social exclusion, mobility and access. *Sociological Review*, 53 (3) 539–555
- Cassiers, T., & Kesteloot, C. (2012). Socio-spatial inequalities and social cohesion in European cities. *Urban Studies*, 49(9), 1909-1924.
- Cloke, P., Goodwin, M., Milbourne, P. & C. Thomas (1995) Deprivation, Poverty and Marginalisation in Rural Lifestyles in England and Wales. *Journal of Rural Studies* 11: 4 351-365
- Cloke, P., Milbourne, P., & C. Thomas (1994) *Lifestyles in rural England*. Rural Development Commission: Salisbury
- Comber, A., Brunsdon, C., & M. Phillips (2012). The Varying Impact of Geographic Distance as a Predictor of Dissatisfaction Over Facility Access. *Applied Spatial Analysis and Policy*, 1-20.
- Commings, P. (2004) Poverty and Social Exclusion in Rural Areas: Characteristics, Processes and Research Issues, *Sociologia Ruralis*, Vol. 44, No. 1, p. 60-75.
- Coomes M., Raybould S., Wong C. & S. Openshaw (1995) Towards an Index of Deprivation: A Review of Alternative Approaches, in Department of the Environment (ed.) *1991 Deprivation Index: A review of approaches and a matrix of results*, London: HMSO.
- Currie, G., Richardson, T., Smyth, P., Vella-Brodrick, D., Hine, J., Lucas, K., Stanley, J., Morris, J.,
- De Lima, P. (2011) *Community consultation on poverty and ethnicity in Scotland*, London: Joseph Rowntree Foundation.
- Frawley, J., O'Meara, M., & J. Whirsky (2005) *County Galway Rural Resource Study*, Galway: Teagasc, Galway Rural Development Company.
- Giarchi, G. (2006). Older people 'on the edge' in the countrysides of Europe. *Social Policy and Administration*, 40, 705-721.
- Gobillon, L., Selod, H. and Zenou, Y. (2007) The mechanisms of spatial mismatch, *Urban Studies*, 44(12), pp. 2401–2427.
- Gray, D., Farrington, J., Shaw, J., Martin, S., & D. Roberts (2001) 'Car dependence in rural Scotland: transport policy, devolution and the impact of the fuel duty escalator', *Journal of Rural Studies*, 17, pp. 113-125.
- Gray, D., Shaw, J. & J. Farrington (2006) Community Transport, Social Capital and Social Exclusion in Rural Areas, *Area*, 38 (1) 89-98.
- Gray, D., Shaw, J. & J. Farrington (2006). Community transport, social capital and social exclusion in rural areas. *Area* 38(1): 89-98.
- Haase T. & J. Walsh (2007) *Measuring rural deprivation, A report to the rural development advisory committee*, available online at <http://trutzhaase.eu/wp/wp-content/uploads/R-2007-Measuring-Rural-Deprivation.pdf>.
- Haase, T. & J. Pratschke (2005) *Deprivation and its Spatial Articulation in the Republic of Ireland – New Measures of Deprivation based on the Census of Population, 1991, 1996 and 2002*, Dublin: Pobal. Available online at <http://www.pobal.ie/media/Deprivationanditspatialarticulation.pdf>.
- Halhead, V. (2006). Rural movements in Europe: Scandinavia and the accession states. *Social Policy and Administration*, 40, 596-611.
- Huby M, Cinderby S, White P, & A. de Bruin (2009) "Measuring inequality in rural England: the effects of changing spatial resolution" *Environment and Planning A* 41(12) 3023 – 3037.
- Kamruzzaman, M. & J. Hine (2012) Analysis of rural activity spaces and transport disadvantage using a multi-method approach. *Transport Policy*, 19(1), 105-120.
- Kesteloot, C., et al. (1996) *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Loopmans M. (2002), Sociaal kapitaal, territorialiteit en ontmoetingsplaatsen: lessen uit een interculturele vergelijking, *Cultuur en Migratie*, jg. 19, Nr. 2, p. 9-32.
- Meert, H. & M. Bourgeois (2003) Vervoersarmoede op het Vlaamse platteland, in Vranken, J. et al. (eds.) *Armoede en Sociale Uitsluiting, Jaarboek 2003*, Acco, Leuven, p. 175-185.
- Meert, H. (2000) Arcadië onderuit? Woonzones met recreatief karakter als etalageruimte voor de witte producten van de Vlaamse woningmarkt, *Ruimte en Planning*, 20 (1), 36-50.
- Meert, H. (2000b) Rural community life and the importance of reciprocal survival strategies, *Sociologia Ruralis*, 40 (3), 319-338.
- Milbourne, P. (1997) Hidden from View: Poverty and marginalisation in rural Britain, in Milbourne P (ed.) *Revealing rural Others: Representation, power and identity in the British countryside*, London and Washington: Pinter, pp 89 – 116.

- Musterd S. & Andersson R. [2005], 'Housing mix, social mix, and social opportunities', *Urban Affairs Review*, vol. 40, no. 6, p. 761–90.
- Musterd, S. (2008). Banlieues, the Hyperghetto and Advanced Marginality: A Symposium on Loïc Wacquant's *Urban Outcasts: Diverse poverty neighbourhoods: Reflections on Urban Outcasts*. *City*, 12(1), 107-114.
- Musterd, S., Murie, A., & Kesteloot, C. (2006). *Neighbourhoods of poverty; Urban social exclusion and integration in comparison*.
- Nolan B. & Whelan C. (1996) *Resources, Deprivation and Poverty*, Oxford: Oxford University Press.
- Osti G. (2010) mobility demands and participation in remote rural areas, *Sociologia Ruralis*, 50 (3), 296-310.
- Oswald, F., Wahl, H., Mollenkopf, H. & O. Schilling (2003). Housing and life satisfaction of older adults in two rural regions in Germany. *Research on Ageing*, 25, 122-143.
- Reimer (2004) Social exclusion in a comparative context. *Sociologia Ruralis*, 44 (1) 76-94.
- Scharf, T. & Bartlam, B., (2006). *Rural disadvantage quality of life and disadvantage amongst older people a pilot study*. Cheltenham: Commission for Rural Communities.
- Shucksmith, M. (2000) *Exclusive Countryside? Social Inclusion and Regeneration in Rural Britain* York: Joseph Rowntree Foundation.
- Smith, H., & Ley, D. (2008). Even in Canada? 1 The Multiscalar Construction and Experience of Concentrated Immigrant Poverty in Gateway Cities. *Annals of the Association of American Geographers*, 98(3), 686-713.
- Stanley, J., Hensher, D., Stanley, J., Currie, G., Greene, W. & D. Vella-Brodrick, (2011) Social exclusion and the value of mobility, *Journal of Transport Economics and Policy*, 45 (2), 197-222.
- Townsend, P. (1987) Deprivation, *Journal of Social Policy*, 16 (2), 125-146.
- Townsend, P., Phillimore, P. & A. Beattie (1988) *Health and Deprivation: Inequality and the North*. London: Croom Helm.
- Vanderstraeten, L., Loopmans, M., & D. Vanneste (2008). Veelvormige marginaliteit: de geografische en sociale diversiteit van marginale woonvormen. *Behoorlijk wonen: een lokale wegwijzer*, IV3-3.
- Vliebergh, E. & Dewever, P. (2001) *De streek kan haar volk niet voeden*, Tienen: Aqua Fortis.